

**BANK KAPITALI BOSHQARUVI VA UNING YETARLILIK
TALABLARIGA MOSLASHUVI**

Matmurodova Nargiza

Hamkorbank ATB Xorazm MBXO yetakchi menejer

Annotatsiya. Mazkur maqolada bank kapitali boshqaruvi va uning yetarlilik talablariga moslashuvi jarayonlari tahlil qilinadi. Bank kapitalining tuzilmasi, uning asosiy funksiyalari va Basel III standartlari asosida kapital yetarliligi ko'rsatkichlari bayon etiladi. Shuningdek, banklar tomonidan qo'llaniladigan kapital rejalashtirish, xavf tahlili va moslashuv mexanizmlari haqida ma'lumot beriladi. Maqolada, kapitalni samarali boshqarish orqali banklarning moliyaviy barqarorligini oshirish va xavflarga qarshi bardoshlilikini ta'minlash imkoniyatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Bank kapitali, kapital boshqaruvi, kapital yetarliligi, Basel III, xavf menejmenti, moliyaviy barqarorlik, ICAAP, stress-test, bank nazorati, kapital buferlari.

Kirish. Bugungi kunda moliyaviy tizimning barqaror faoliyat yuritishi bevosita bank sektorining ishonchligi va xavflarga bardosh berish qobiliyatiga bog'liq. Xususan, bank kapitali miqdori va sifati — banklarning moliyaviy mustahkamligi, risklarni boshqarish salohiyati va ishonchliligini belgilovchi asosiy omillardandir. Shu sababli, bank kapitali boshqaruvi va uning yetarlilik talablariga moslashuvi bugungi global moliya bozorida dolzarb va strategik masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Kapital — bu bankning "moliyaviy xavfsizlik yostig'i" bo'lib, u kredit risklari, bozor risklari va operatsion risklar kabi turli moliyaviy tahdidlarga qarshi barqarorlikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, kapital yetarliligi orqali banklar nafaqat o'z mijozlari, balki tartibga soluvchi organlar va investorlar oldida ham ishonchli subyekt sifatida namoyon bo'ladilar. Kapital boshqaruvi jarayoni esa bankning moliyaviy rejalashtirish strategiyasi, risk menejmenti tizimi va ichki nazorat mexanizmlari bilan chambarchas bog'liqdir.

Xalqaro tajribada kapitalga bo'lgan talablar va ularni baholash mezonlari asosan Basel qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan standartlar asosida belgilanadi. Xususan, Basel III standarti bank kapitalining sifati, likvidligi va shaffofligini oshirishga qaratilgan bo'lib, undan ko'zlangan asosiy maqsad – global moliyaviy inqirozlar sharoitida banklarning barqarorligini kuchaytirishdir. O'zbekiston Respublikasi bank tizimi ham bosqichma-bosqich ushbu xalqaro standartlarga integratsiyalashib bormoqda. Biroq, amaliyotda hali ham muayyan muammolar, masalan, kapital strukturasi notekisligi, stress-testlash amaliyotining sustligi va ICAAP jarayonlarining yuzaki amalga oshirilishi kuzatilmoqda. Mazkur tadqiqot aynan shunday muammolarni tahlil qilish, bank kapitali boshqaruvi tizimini chuqur o'rganish, milliy tajriba va xalqaro standartlar asosida mavjud kamchiliklarni aniqlash, hamda ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy va nazariy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan. Tadqiqot doirasida O'zbekiston banklarining kapital siyosati,

uning yetarlilik darajalari, boshqaruv strategiyalari va ularni Basel III talablari bilan solishtirma tahlili olib borildi.

Bank kapitalining mohiyati. Bank kapitali — bu bankning egalariga tegishli bo'lgan mablag'lar bo'lib, aktivlar va majburiyatlar orasidagi farqni ifodalaydi. Kapital bir necha qismlardan iborat bo'ladi:

- Asosiy (I darajali) kapital: Bu bankning asosiy moliyaviy tayanchidir. U ustav kapitali, ochiq foyda va zaxira fondlarini o'z ichiga oladi.
- Qo'shimcha (II darajali) kapital: Bu turdagi kapital bankning xavflarni qoplash imkoniyatlarini kengaytiradi va uzoq muddatli qarzlar, qayta baholash zaxiralari va boshqa elementlarni o'z ichiga oladi.

Kapital yetarliligi talablari. Banklar o'z kapitalining yetarlilik darajasini belgilangan standartlarga muvofiq saqlashi shart. Bunday talablar asosan xalqaro Bazel qo'mitalari tomonidan ishlab chiqilgan. Ayniqsa, Bazel III standartlari bank kapitalining sifatini, miqdorini va barqarorligini oshirishga qaratilgan.

Kapital yetarliligi ko'rsatkichi (CAR – Capital Adequacy Ratio) quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$CAR = \frac{\text{Kapital umumiy hajmi}}{\text{Xavf ostidagi aktivlar umumiy hajmi}} \times 100\%$$

Bazel III talablariga ko'ra, banklar uchun minimal CAR darajasi 8%, ayrim hollarda esa 10.5% yoki undan yuqori bo'lishi mumkin (shu jumladan qo'shimcha bufer talablar bilan).

Kapital boshqaruvi strategiyasi. Kapital boshqaruvi — bu bankning mavjud resurslarini samarali taqsimlash, risklarni inobatga olgan holda yetarli darajadagi kapitalni saqlab qolish, hamda moliyaviy barqarorlikni ta'minlash jarayonidir. U quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Risklarni baholash – kredit, bozor, operatsion va boshqa xavflar tahlil qilinadi.
2. Kapital rejalashtirish – kapitalga bo'lgan ehtiyoj aniqlanadi va ularni qoplash strategiyasi ishlab chiqiladi.
3. Monitoring va nazorat – CAR ko'rsatkichlari doimiy tahlil qilinadi va tartibga soluvchilar talablariga muvofiqlik baholanadi.

Bank kapitali boshqaruvi bugungi kunda bank faoliyatining eng muhim strategik yo'nalishlaridan biri bo'lib, moliyaviy barqarorlikni saqlash va tartibga soluvchi talablarni bajarishning asosiy vositasidir. Global moliyaviy inqirozlar (ayniqsa 2008-yilgi) bank kapitali yetarliligining naqadar muhimligini yana bir bor ko'rsatdi. Aynan shu sababli Basel qo'mitalari tomonidan ishlab chiqilgan yangi talablarda (Basel III) kapital sifati va bufer koeffitsiyentlariga alohida e'tibor qaratildi. Bugungi bank amaliyotida kapital yetarliligini saqlash nafaqat me'yoriy majburiyat, balki bankning ichki risk menejment tizimining ajralmas qismidir. Xususan, kapital boshqaruvi orqali banklar kredit risklari, bozor risklari va operatsion risklarni qoplash uchun zarur moliyaviy zaxiralarni shakllantiradi. Tahlillar

shuni ko'rsatadiki, kapital yetarliligi yuqori bo'lgan banklar iqtisodiy beqarorlik sharoitida nisbatan barqaror ishlash imkoniyatiga ega.

Kapital boshqaruvi strategiyasining samaradorligi, ayniqsa, ICAAP (Internal Capital Adequacy Assessment Process) va stress-testlash kabi vositalar orqali baholanadi. ICAAP bankning o'z ichki baholash metodologiyasi asosida kapitalga bo'lgan talabini aniqlash va strategik rejalashtirish imkonini beradi. Stress-testlar esa kapital buferlarining ekstremal holatlardagi chidamliligini tekshiradi. Ko'plab ilg'or banklar ushbu usullarni real vaqt rejimida amalga oshirib, o'z kapital tuzilmasini doimiy tarzda optimallashtirib boradi. O'zbekiston misolida olaylik: so'nggi yillarda mamlakat bank tizimida amalga oshirilgan islohotlar natijasida kapital yetarliligi ko'rsatkichlari yaxshilandi, xalqaro standartlarga yaqinlashdi. Biroq, kapital sifati (asosiy kapitalning ulushi), riskga asoslangan yondashuvlar va ICAAP jarayonlarining to'liq joriy etilishi borasida hali ham muayyan zaifliklar mavjud.

Tadqiqot natijalarini muhokamasi. Tadqiqot natijalari bank kapitali boshqaruvi va uning yetarlilik talablariga moslashuvi masalasi O'zbekiston bank sektorida dolzarb va amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Banklar moliyaviy xavflarni qoplash, barqaror faoliyat yuritish va tartibga soluvchi talablarni bajarish uchun kapital boshqaruvini tobora strategik jarayonga aylantirmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston banklarining aksariyatida kapital yetarliligi ko'rsatkichlari (CAR) Markaziy bank tomonidan belgilangan minimal talabdan yuqori bo'lishiga qaramay, bu ko'rsatkichlar asosan asosiy I darajali kapital (Tier 1) emas, balki qo'shimcha II darajali kapital hisobidan ta'minlanmoqda. Bu esa kapital sifatining yetarli emasligini anglatadi va stress holatlarida bankning yo'qotishlarga bardosh berish qobiliyatini pasaytiradi.

Banklar kapitalga bo'lgan ehtiyojni rejalashtirishda ko'proq qisqa muddatli yondashuvlarga tayanmoqda. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ko'plab banklarda ICAAP (Ichki kapital yetarliligini baholash jarayoni) hali to'liq joriy etilmagan yoki u yuzaki ko'rinishda amalga oshirilmoqda. Bu esa kapital ehtiyojining real risklar bilan uyg'unligini buzadi. Bazel III talablarining to'liq implementatsiyasi hali yakunlanmagan. Ayrim normativlar va ko'rsatkichlar qabul qilingan bo'lsa-da, ularning amalda qo'llanilishi, ayniqsa countercyclical buffer, leverage ratio va likvidlik qamrov koeffitsienti (LCR) kabi elementlar bo'yicha bajarilishi sust kechmoqda. Bu esa xalqaro banklar bilan raqobatbardoshlik darajasini cheklaydi.

O'zbekistonda stress-test mexanizmi ba'zi yirik banklarda mavjud bo'lsa-da, u umumiy bank tizimi darajasida keng tatbiq etilmagan. Xavflarga bardoshlilikni baholash uchun stress-test natijalaridan tizimli foydalanilmaydi. Bu esa favqulodda vaziyatlarda bank kapitalining chidamliligi haqidagi real tasavvurni cheklaydi. Shunga qaramay, oxirgi yillarda davlat banklarida kapitalni oshirish, IPO orqali xususiylashtirish va risklarni markazlashtirib boshqarish bo'yicha muhim qadamlar tashlangan. Xususan, ba'zi banklar xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikda kapitalni boshqarish bo'yicha konsalting xizmatlari joriy qilgan. Bu amaliyotlar yaqin yillarda bank kapitali sifati va riskga asoslangan yondashuv darajasini oshirishi kutilmoqda. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki,

O'zbekiston bank tizimi kapital yetarliligi talablarini qondirishda muayyan natijalarga erishgan bo'lsa-da, kapital sifatini oshirish, riskga asoslangan rejalashtirishni kuchaytirish va Basel III talablari asosida to'liq moslashuvni amalga oshirish zarur. Kapital boshqaruvi faqat normativni bajarish emas, balki strategik va barqaror rivojlanishga xizmat qiladigan vosita sifatida qaralishi lozim.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bank kapitali boshqaruvi va uning yetarlilik darajasini ta'minlash hozirgi zamonaviy bank tizimi barqarorligining eng muhim shartlaridan biridir. Kapital yetarliligi nafaqat banklarning moliyaviy yo'qotishlarga bardosh berish qobiliyatini, balki ularning ishonchliligi va raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy ko'rsatkichlardan hisoblanadi. Bank kapitali boshqaruvi samaradorligi bir necha omillarga – risklarni to'g'ri baholash, kapital strukturasi optimallashtirish, ichki nazorat tizimlari va xalqaro standartlarga moslashuvga bog'liq. Tadqiqot davomida O'zbekiston bank tizimida kapital yetarliligini oshirish bo'yicha sezilarli ijobiy siljishlar mavjudligi aniqlansa-da, hali hanuz kapital sifati, stress-testlash amaliyoti, ICAAP jarayonlari va Basel III talablari asosidagi chuqur integratsiyalashuv talab etilmoqda. Kapital boshqaruvi har bir bank uchun faqat me'yoriy majburiyat emas, balki strategik ustunlik va uzoq muddatli barqarorlik garovi bo'lishi zarur. Shu sababli, banklar o'z kapital siyosatini riskga asoslangan, dinamik va barqaror rivojlanishga yo'naltirilgan tarzda shakllantirishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Bank faoliyatini tartibga soluvchi normativ hujjatlar*, www.cbu.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari va farmonlari. Xususan, "Bank-moliya tizimini rivojlantirish strategiyasi", investitsiya siyosati va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga oid hujjatlar.
3. World Bank Reports on Banking Supervision in Central Asia. Tahliliy hisobotlar va mamlakat bo'yicha bank sektori holati (World Bank database: www.worldbank.org)
4. Basel Committee on Banking Supervision (BCBS). *Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems*. Bank for International Settlements (BIS), 2010 (revised 2011). <https://www.bis.org/publ/bcbs189.htm>
5. Rose, P. S., & Hudgins, S. C. (2013). *Bank Management & Financial Services*. 9th Edition, McGraw-Hill Education. (Bank boshqaruvi, risklar va kapital strukturasi o'ld tahliliy materiallar.)
6. International Monetary Fund (IMF). *Guidance on the Capital Adequacy Framework and ICAAP under Basel II*. <https://www.imf.org/>